

14441

Դ. ՖՈՒՐՄԱՆՈՎ

ՈՒՖԱՅԻ ՅԵՎ

ՈՒՐԱԼՍԿԻ ՄՈՏ

891.71
Ֆ-98

ԽՍՀՄ ԺՈՂ. ԿԵՆՏ. ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ, ՄՈՍԿՎԱ, 1931

891-71
5-98
պ.

Դ. ՖՈՒՐՄԱՆՈՎ

19 NOV 2010

ՈՒՓԱՅԻ ՅԵՎ

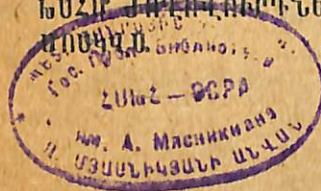
ՈՒՐԱԼՍԿԻ ՄՈՏ

8181

ԽՍՀՄ ԵՊՈՒՆԻՎԵՐՍԻՏԵՏԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿ. ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

1100990

1931

Թարգմ. Ա. Տ.-ԼԴ.

1045
46

Главлит № А-89.168 Заказ № 1078 Тираж 7.000
Книжная ф-ка Центриздата Народов СССР, Москва,
Шлюзовая набережная, 10.

Թշնամին անցավ գետի մյուս ափը, պայթեցրեց բոլոր կամուրջները և ծառացավ Ուֆայի բարձր ափին թնդանոթների յերախներով, գնդացիորների շնչափողերով, դիվիզիաների և կորպուսների սվիններով։ Այնտեղ խոշոր ուժեր եյին կենտրոնացել՝ Ուֆայի շրջանը կոչակը չեւ կամենում ձեռքից թողնել, և Բելայա գետի աջ ափի բարձունքներից նա անմեկին ղեկավարում եւ կռիվը զանազան կողմերից գրոհող կարմիր դիվիզիաների դեմ։

Ուֆան յենթադրում եյին նվաճել շրջապատումով։ Այլ թևի դիվիզիաներին առաջադրված եւ անցնել թշնամու թիկունքը, Արխանգելսկի գործարանի մոտ, սակայն շարժման դժվարությունը նրանց հնարավորություն չտվեց նույնիսկ մի մարտիկ փոխադրել ղեպի Բելայա գետը այն միջոցին, յերբ մյուսները արդեն ընդհուպ մոտեցել եյին ափին։

Ուֆայի դեմ ծառացավ Չապայեվի դիվիզիան։ Նա իր աջ թևով՝ Պոպովի բրիգադայով կանգ առավ հրակայական կամուրջի մոտ, վոր բարձր ձգված եւ գետի վրա և տանում եւ ուղղակի ղեպի քաղաք, իսկ ձախ թևը յետ եւ ձգվել մինչ կրասնիյ Յար փոքրիկ գյուղը, վոր քսան և հինգ վերստ հեռավոր-

բուժյան վրա յեր Բելայա գետի հոսանքով, — այս-
տեղ մոտեցան Շմարինի և Յելանի բրիգադները:

Յերբ հրասնիյ Յարի մոտ զորամասերը կանցնեն
գետը և կշարժվեն դեպի քաղաք, Պոպովի բրիգադը
պետք է ոգնի նրանց, գետն անցնելով կամուրջի մոտ:
Նա դեռ կայուն եր — այդ ահագին չուգունե կա-
մուրջը, բայց վոչ վոք չեր հավատում, վոր թշնամին
այդ կամուրջը անխախտ կթողնի. յենթադրում էին,
վոր կամուրջը անպայման ահանված կլինի, այդ պատ-
ճառով ել չպետք է անցնել նրանով: Բարձր հողա-
թմբերից կամուրջով անցնող յերկաթուղու գիծը տեղ-
տեղ քանդված էր, իսկ մեջտեղում խրված էին մի
քանի խճով և աղբով բարձած վագոններ: Գետն անց-
նելու առայժմ վոչ մի հնարավորություն չկար —
հետո արդեն մարտիկները ճարեցին մի քանի նավակ,
բերին գերաններ ու տախտակներ և կազմեցին նու-
րավուն շարժական լաստեր:

Բայց և այնպես գլխավոր հարվածը յենթադրվում
էր հրասնիյ Յարի կողմից: Ափ դուրս սլացավ Վի-
խորի հեծելազորը: հրասնիյ Յարից վոչ հեռու Բելայա
գետով Բանգիստ չվում էին մի բուկսիր ու յերկու
փոքրիկ շոգենավ: Բազմությունը շատ խայտաբեկ
էր, բայց առավելապես, իհարկե, զինվորականներ
էին, — նրանցից՝ յերեք տասնյակի չափ սպաներ:
Անհատականալի, զարմանալի յեր այդ անհոգությունը, —
կածես թե մարդիկ չէին ել մտածում ափից հար-
ձակվելու հնարավորության մասին և կամ բոլորովին

ել անտեղյակ էին, վոր մոտ են կարմիր գնդերը:
Կավալերիստները բերանբաց մնացին, յերբ տախտա-
կամածի վրա տեսան ուսադիրներով «պարոններին»:
Սպաները ևս մեկից չհասկացան ինչու՞ն ե գործը, —
յերևի, յուրայինների տեղ ընդունեցին:

— Կանգնիր — հրամայեցին ափից:

— Ինչո՞ւ կանգնել — բողաքին այնտեղից:

— Կանգնեցրեք շոգենավերը, թե չե կրակ կբա-
նանք: Ափին մոտեցեք. — բռռում էին կավալերիստ-
ները: Սակայն այնտեղ հասկացան, թե ինչու՞ն ե
բանը, փորձեցին արագացնել ընթացքը, կարծելով,
վոր կհաջողվի մինչև ճահիճները հասնել, ուր հեծե-
լազորը ափով հասնել չի կարող... Այդ նկատելով, կա-
վալերիստները անեղաբար գողացին՝

— Կանգնիր! կանգնիր...

Շոգենավերը շարունակում էին առաջ շարժվել:
Տախտակամածից լավեցին առաջին պայթյունները:
Հեծելազորը պատասխանում էր: Սկսվեց անհավասար
կռիվը: Շոգենավերի վրա կռիվանձեցին, գլխակորույս
ցած նետվեցին, պահվում էին, վորտեղ վոր պա-
տահի: Շոգենավերը մոտենում էին ափին: Սպա-
ները չէին կամենում անձնատուր լինել — գրեթե
գլխովին գնդակում էին իրենց, նետվում էին ալիք-
ների մեջ: Այդ փոքրիկ շոգենավերը իսկական զանձ
էին — նրանք հսկայական դեր կատարեցին կարմիր
գնդերի Բելայա գետը անցնելու գործում և միան-
գամայն թեթևացրին այն դժվար կացությունը, վորի

մեջ եր կարմիր հրամանատարությունը: Այդ փոքրիկ շոգենավերը պահեցին ծածուկ, չթողին, վոր թշնամին հասկանա, թե վորքան թանգարժեք բան ե ընկել ձեռքերը:

Փրունգեյի հարձակումից յերկու ու առաջ, այնտեղ յեկան ավտոմոբիլով Չապայեֆն ու Ֆյոդորը և իսկույն հրամանատարներին ու կոմիսարներին խորհրդակցության հրավիրեցին, վորպեսզի պարզեն կացության բոլոր հանգամանքներն ու առանձնահատկությունները, հաշի առնեն և կշռադատեն բոլոր հնարավորությունները, նորից ու նորից հաշի են իրենց ուժերը և հաջողության հնարավորությունները:

Փրունգեն մի յերեկի հատկություն ունի, վորը ամենից առաջ ոգնում ե իրեն լուծելու, կարծես, ամենախճճված և բարդ գործերը: Նա ընկերական խորհրդակցության ե հրավիրում բոլոր շահագրգռվածներին, ամենագլխավոր հարցերը դնում ե նրանց առաջ կտրուկ կերպով, ժամանակավորապես մի կողմ թողնելով յերկրորդական հարցերը, շահերի ընդհարում ե առաջ բերում, վեճեր ե առաջացնում, ուղղում ե այդ վեճերը համապատասխան հունով: Յերբ զրույցը արդեն վերջացած ե, Փրունգեյին մնում ե միայն հաշի առնել յերևան բերած հնարավորությունները, հաշիել, համակերպել և անխուսափելի յեզրակացություններ անել: Այս միջոցը, թվում ե թե, շատ պարզ ե, սակայն ամեն մեկին նա չի հաջող-

վում, — համենայն դեպս ինքը Փրունգեն այս միջոցին տիրապետում եր կատարելապես:

Այժմ, յերբ Կրասնիյ Յարում հավաքվել են դիվիզիայի առաջնորդները, պետք եր հաշիի առնել, բացի տեխնիկայից և մարտիկների քանակից, նաև մարտիկների վորակը, այս յեզակի հանգամանքներում հատկապես: Ընտրությունը վիճակվեց Իվանով-Վոդնեսենսկիյ բանվորական գնդին: Այս ընտրությունը պատահաբար չեր արված: Յելանի բրիգադի գնդերը ծածկել եյին իրենց անմահ հաղթական փառքով, մարտական տեսակետից նրանք առաջին տեղերից մեկն եյին գրավում, սակայն տվյալ մոմենտի համար պետք եր կանգ առնել բարձր զիտակցության տեղ կարմիր ջուհիակների գնդի վրա, — այս գործում միայն անսահման քաջությունը կարող եր բավական չլինել:

Խորհրդակցությունը վերջացավ: Թռան, հեծան ձիերին, սլացան դեպի ափը, վորտեղից պետք ե սկսվեր փոխադրությունը: Ձիերին թողին կես-վերոտ հեռավորության վրա, իսկ իրենք շարժվեցին վոտքով ավազոտ զառիվայրով, անընդհատ նայելով մյուս ափին, սպասելով, վոր ուր վոր ե կսկսվի հրաձանաձգությունը: Սակայն լուռ եր շուրջը: Բարձրացան բլրակի վրա և այնտեղից հեռադիտակով զիտեցին հակառակ ափը, ընտրեցին տեղը, վերջնականապես և աստույգ պայմանավորվեցին գետն անցնելու մանրամասնությունների վերաբերմամբ և յետ դարձան:

Շուտով փոխադրութեան յենթադրված կետին մոտեցան յերկու փոքրիկ շոգենավեր, յերրորդը կանգնած եր ծանծաղուտում: Սկսեցին բարձել վառելիքը, շինել վերելակները:

Մի ամբողջ օր ու գիշեր դեռ կանգնած էին: Արդեն մոտ են վճռական ժամերը... Պայմանավորվեցին, վոր Յարի մոտ փոխադրումը պետք է ղեկավարի ինքը Չապայեվը, իսկ Ֆյոդորը պետք է գնա դեպի կամուրջը, վորի մոտ ծավալվել է Պոպովի բրիգադը, և պետք է ղեկավարի այդ ոպերացիան մինչև քաղաք մտնելը: Բաժանվեցին:

* * *

Արդեն իրիկվանից Կրասնիյ Յարի ափերին տիրում եր մի արտասովոր կենդանություն: Մակայն և լուծթյուն եր, այսպիսի դեպքերի համար արտասովոր: Մարդիկ վիստում էին ստվերների նման, խմբավորում էին, հավում ու անհայտանում, նորից հավաքվում և նորից ու նորից հավում — գետն անցնելու յեր պատրաստվում իվանովո-Վոդնեսենսկիյ գունդը: Փոքրիկ շոգենավերը լցվում էին այնքան մարդ, վոր այլևս ազատ տեղ չեր մնում: Մի մասը տանում էին — գալիս էին մյուսներին տանելու, նորից տանում էին — և նորից վերադառնում: Այսպիսով խավարում, լուծթյան մեջ տեղափոխեցին ամբողջ գունդը: Արդեն վաղուց անցել եր կես-գիշերը, մոտենում եր լուսաբացը:

Այդ ժամանակ Կրասնիյ Յարից բառարեյները կրակ բաց արին: Խփում էին թշնամու մոտակա խրամատներին, վոր շրջապատել էին այն ողակը, վորը այդ տեղում կազմում է գետը: Միանգամից հարվածեցին մի քանի տասնյակ հրանոթներ, Նշանադրությունը չափված եր առաջուց և արդյունքը իսկույն յերևան յեկավ — այդպիսի կրակի տակ անմուծթյուն եր մնալ խրամատներում և թշնամին տատանեց և սկսեց անկարգ վազելագ տեղափոխել դեպի խրամատների հետևյալ գիծը: Յերբ այդ մասին հայտնեցին հետախույնները, արտիլերիան լռեց, և իվանովո-Վոդնեսենսկիյ հարձակման գնացին — և քշեցին մինչև Նովիյե Տուբբասլի գյուղը: Թշնամին խուճապով նահանջեց, վիճակի չլինելով ճանապարհին գոնե մի տեղ ամրանալու: Նահանջողներին կրճուկով՝ Տուբբասլի մտան իվանովո-Վոդնեսենսկիյ... Այստեղ կանգ առան, — պետք եր սպասել մինչև գետն անցնի մի վորևե ոգնություն, մի գնդին չափազանց խորունկ մտնելը ծայր աստիճանի վտանգավոր եր: Ամրացան գյուղում: Իսկ այդ միջոցին պուզաչովցիք ափերով առաջ էին խաղում դեպի Ալեքսանդրովկա:

Բարձվում էին ու տեղավորվում շոգենավերում բալիսցիք և դոմաշկինցիք, — նրանք պետք է անմիջապես ոգնության շարժվելին հեռացած գնդերին: Գետն անցան չորս զրահակիր, սակայն նրանցից յերեքը միաժամանակ շուռ յեկան և կանգնած մնա-

ցին խճուղու վրա: Հետո հեծելագորը բարձրացրեց
այդ զրահակիրները, վոտքի կանգնեցրեց, գործի դրեց...

Այդ միջոցին դեպի վեր յետ մղված թշնամին
հավաքեց ուժերը և հարձակվեց Իվանովո-վոգնեւեն-
սկիյ գնդի վրա: Արդեն առավոտյան ժամը յոթը-
ութը կլինեւ: Տուրքասլի գյուղում կանդնելու և թըշ-
նամու ցուցարարական գրոհները դեմ հրացան պաշ-
պելու, թշնամուն գյուղի այն կողմը քշելու ժամա-
նակ — Իվանովցիք ծախսել էին բոլոր փամփուշտ-
ները և այժմ մնացել էին զրեթե ձեռնոտնայն, առանց
մոտակա մատակարարման վրա հույս ունենալու,
հիշելով Յելանի, այստեղ ամբողջ մերձգետյան գրուպ-
պայի հրամանատարի հրամանը՝

«Չնահանջել, հիշել, վոր ռեզերվում միայն սվին-
ներ կան»:

Այո, նրանց, ջուհակներին այժմ բացի սվիննե-
րից վոչինչ չի մնում: Յեւ ահա, յերբ ցուցարարական
գրոհների փոխանակ թշնամին սկսեց իսկական ծա-
վալուն հարձակում — տատանվեցին շղթաները, չզի-
մացան մարտիկները, յետ-յետ գնացին: Այժմ գնդի
հրամանատար եր վաղեմի ծանոթ — Բուրովը՝ նրան
կոմիսարական պաշտոնից տեղափոխել էին այստեղ:
Նրա մոտ կոմիսար եր — Նիկիտա Լոպարը: Նրանք
սլանում են ամբողջ ճակատի յերկարությամբ, գո-
ռում են, վոր նահանջողները կանգ առնեն, արագ-
արագ բացատրում են, վոր միևնույն և փախչելու
ճանապարհ չկա — յետևում գետն և, փոխադրել ան-

հնարին ե, վոր պետք և կանգ առնել, ամրանալ, ըն-
դունել զրոհը: Յեւ մի պահ տատանված մարտիկ-
ները կանգ առան, դադարեցին նահանջելուց: Այդ
խսկ ժամանակ շղթաներին արագ մոտեցան մի քանի
ձիավորներ. նրանք ցած թռան ձիերից: Դա — Ֆրուն-
զեն ե, նրա հետ բանակի քաղաքաժնի պետ Տրալինը,
մի քանի մոտիկ մարդիկ... Ֆրունզեն հրացանը ձե-
ռին առաջ վազեց՝ «Ուռա! Ուռա! Ընկերներ! Առաջ!»:
Բոլոր մոտ կանգնածները ճանաչեցին նրան: Կայծակի
արագությամբ լուրը անցավ շղթայից շղթա: Մար-
տիկները լցվեցին վոգևորությամբ, նրանք կատաղի
առաջ նետվեցին: Բացառիկ վայրկյան եր! Սակավ-
սակավ էին կրակում, փամփուշտները քիչ էին,
սլանում էին սվիններով հարձակվող թշնամու վոհ-
մակների վրա: Յեւ այնքան մեծ է հերոսական վոգե-
վորության թափը, վոր այժմ տատանվեցին թշնա-
մու շղթաները, շուռ յեկան, փախան... Յելանը իր
զինվորներին ուղարկեց, վորպեսզի նրանք անբաժան
գտնվեն Ֆրունզեյի մոտ, կարգադրեց՝

«Յեթե սպանեն նրան, ինչ կուզե լինի, դուրս
բերել կովից այստեղ, գետը անցնելու տեղի մոտ,
շոգենալի մոտ»:

Սալակներով արգեն շտապ բերում էին ափից
փամփուշտները: Մոտ էին բերում սողալով, հենց վոր
Տուրքասլի գյուղի այն կողմը շղթաները պառկեցին:
Յերբ գրոհի սլացան, գնդակը խփեց ուղղակի Տրալ-
լինի կրծքին ու վայր գցեց. նրան գրկեցին ու թե-

վերի տակ անցած, դուրս բերին կովի դաշտից: Այժմ այն տեղում, վորտեղ փոքրիկ մահացու վերջն եր, վառվում ե կարմիր դրոշի շքանշանը:

Բեկումը կատարված եր, դրությունը վերականգնած: Փրոնդեն թողեց գունդը և Յեւանի հետ մեկնեց ուրիշ գունդ, պուգաչովցիների մոտ: Բարձրանում եին բլրակները, բլուրների վրա, դիտում եին տեղը, խորհրդակցում եին, թե ինչ կերպ ավելի լավ իրագործեն ոպերացիան, նորից ուսումնասիրում եին քարտեզը, տնտղում մանրագնին ամեն մի կետ, համեմատելով նրա հետ այն, ինչ վոր այստեղ իրոք տեսնում եին: Պուգաչները շարունակում եին շարժվել ավի մոտով: Սկսում եին մատենալ բազինցիները և Դոմաշկինսկի գնդի բատալյոնները. նրանք շարվում եին խճուղու ուղղությամբ: Կեսորին հրաման եր տրված հետագա ընդհանուր հարձակման: Պուգաչովցիք պետք ե ընթանային ամով, բազինցիք և Դոմաշկինսկի գնդի բատալյոնները — կենտրոնում, իսկ ծայրահեղ ձախ թևից — իվանովո-վոգնեսսկից. նրանք այդ միջոցին արդեն գրավել եին Ստարիյե Տուրբասլի գյուղը և կանգ եին առել հանգստանալու: Հենց այդ միջոցին յերևացին թշնամու գնդերի զորաշարքերը. նրանք հյուսիսից կախվեցին հարվածելու իվանովո-վոգնեսսկիներից այն կողմ — հարձակման պատրաստ գրուպայի կենտրոնի դեմ:

— Գուցե այդ նախիրներ են, — յենթադրում եին վոմանք:

— Ի՞նչ նախիրներ, չե՞ս տեսնում, շողում են սվինները! — նկատում եին նրանց:

Յերևում եր արդյոք սվինների շողումը — դժվար եր ասել, բայց արդեն վոչ վոք չեր կասկածում, վոր շարժվում են թշնամու գնդերը, և վոր այդ կովից շատ բան ե կախված: Փրոնդեն ուզում եր մասնակցել այս կովին ևս, բայց Յեւանը նրան խնդրելով համոզեց, վոր նա գնա դեպի գետանցքը և փութացնի մյուս դիվիզիայի գնդերի փոխադրությունը: Համաձայնվեցին, վոր այդպես ավելի լավ կլինի և Փրոնդեն սլացավ դեպի գետանցքը: Շուտով սպանվեց նրա տակի ձին և ինքը թիստ կոնտուզիա ստացավ մոտը պայթած ուռմբից: Սակայն և կոնտուզիայով հանդերձ նա այնտեղ, ամին չլքեց աշխատանքը, — փութացնում եր, ոգնում խորհուրդներով, փոխադրում եր այնտեղ արտիլլերիայի մի մասը:

Ամենից առաջ իվանովո-վոգնեսսկի գնդին մոտեցրեց իր բատալյան Խրեբտովը: Նա կանգնեց շղթաների յետևը և թշնամու հենց առաջին զրոհի ժամանակ, յերբ շղթաները քարացան վայրի փետացած սպաման վիճակում, կրակ բաց արեց: Յեվ մարտիկները, լսելով իրենց բատալյայի ղզորդը, ցընցվեցին ուրախ, շարժվեցին առաջ...

Հարձակումը զարգացնել չհաջողվեց — բազինցիների և դոմաշկինցիների բատալյոնների վրա ծանր իջավ այն անպիսի մասսան, վոր շարժվում եր հյուսիսից: Չափից դուրս անհավասար եին ուժերը, չա-

փից դուրս դժվար եր դիմադրել և հաղթահարել այդ գրոհը, — բազինցիք յերերացին, նահանջեցին: Մի բատալյոնում իրարանցում առաջացավ, — այնտեղ քիչ եյին հին մարտիկները, ավելի շատ եյին թարմ, անսովոր նորեկները: Այդ բատալյոնը պոկ յեկավ տեղից և վազեց դեպի ափը, նրան հետևեցին մյուս բատալյոնի առանձին մարտիկները: Մնացածները դանդաղ նահանջում եյին, դիմադրելով հետապնդող թշնամուն: Իվանով-Վոդնեանցիք ուշացել եյին, մնացել Տուրբասի գյուղի մոտ: Այժմ թշնամու ուժերի մի մասը հարձակվեց նրանց վրա: Յեւանը սլացավ դեպի խրեբտովը:

— Բազինցիք, խրեբտով, նահանջում են, պետք է ոգնել! Գարձրու թնդանոթները, հարվածիր դեպի աջ այն մասերին, վոր հետապնդում են նահանջողներին:

Յեվ խրեբտովը սկսեց թնդանոթաձգությունը: Սովոր տեսողությունը, կռահման ուժը և փորձված արտիլլերիստի հմտությանը հրաշք կատարեցին՝ ուռմբ-ոռմբի յետևից, ոռմբը ոռմբին կռնկոխ թշնամու խտության մեջ, թշնամու շարքերի սրտին... Այնտեղ շփոթվեցին, դադարեցին հետապնդումը, մնացին կանգնած, քիչ-քիչ սկսեցին նահանջել, իսկ կրակը հետզհետե սաստիկանում եր, ոռմբերը ավելի հաճախ, և այնպես ել սառույգ, իջնում եյին և հնձում թշնամու շարքերը: Հարձակումը կասեցված եր: Բազինցիք ցնցվեցին, առույգացան... Այդ միջոցին Միխայլովը դեպի մյուս ափի վրա ոգնում եր Չապայեվին փոխա-

դրելու գործում: Յերը նա տեսավ, վոր ափի մոտ հավաքվեց կարմիր բանակայինների հոծ բազմություն, հասկացավ, վոր գործը լավ չի գնում, վազեց Չապայեվի մոտ, ուղում եր զեկուցել, բայց նա արդեն ամեն ինչ գիտեր — քիչ առաջ հեռախոսով նա ամեն ինչի մասին խոսել եր Յեւանի հետ:

Հենց ուղում եր Միխայլովը պատմել իր տեսածի մասին, իսկ Չապայեվը արդեն հրամայում է՝

— Լսիր, Միխայլով! Հենց նոր մենք բարձեցինք մի բատալյոն ևս... Այնտեղ ուժեր են հարկավոր... Դա դեռ քիչ է... Պետք է յետ մղել դրանց ափից... հասկացա՞ր... նրանցից — միայն կորուստ է: Գնա, յետ բեր նրանց քեզ հետ: Հասկացա՞ր:

— Այո, անպայման:

Յեվ Միխայլովը արդեն հակառակ ափին է: Նա շատ չի խոսում, ժամանակ ել չկա յերկար ու բարակ խոսելու: Փախչողներից վոմանց մտրակով, վոմանց ատրճանակով պահեց, կանգնեցրեց, գոչեց.

— Չհամարձակվես փախչել! Ուր, ուր եր փախչում: Կանգնիր! Միակ փրկությունն է — առաջ շաժվել! Հետևիր ինձ, վոչ մի խոսք: Ով փորձ կանի փախչելու — զնդակը գլխին կղիպչի! Հարեան, այդպես ել զնդակիր! Հետևեցեք ինձ, ընկերներ, առաջ!!!

Այս պարզ և այդ բոպեյին անհրաժեշտ խոսքերը ցրեցին խուճապը: Փախչողները կանգ առան, դադարեցին ափի վրա շրջելուց, խռնվեցին, նայում եյին, նայում Միխայլովի վրա և տարակուսորեն, և անվստահ, և հույսով:

«Գուցե դու իրող փրկես, ահեղ հրամանատար»!

Այո, նա նրանց փրկեց: Այդ վայրկյաններին կարելի չէր գործել միայն մտրակով և գնդակով: Նահաղթեց և տարավ նրանց իր յետևից: Շարեց, ինչպես վոր հարկն է, ամբոխը նորից վերածեց կազմակերպված զորքի: Յեվ այժմ, յերբ նրանց հետ մոտենում եր դոմաշկինցիների և ռազինցիների նահանջող յերկու բառալսողներին, նրանք ցնցվեցին ուրախությունից, գոչեցին:

— Ոգնություն ե գալիս, ոգնություն!

Այդպիսի ըոպեներում բացատրել սխալները վոճարագործություն կլիներ, նրանց այդպես էլ հավատացրին, վոր իսկապես լրացնում ե մոտենում: Բառալսողները յետ դարձան, հարձակման գնացին... Բայց հաղթանակ չկար այստեղ: Նոր եր հաջողվել յետ մղել թշնամուն, և յերբ յետ մղեցին, նրա գլխավոր ուժերը դարձան Իվանով-Վոդնեսենսկի գնդի վրա: Այդ գունդը ծանր հարվածի տակ ընկավ, սակայն դիմադրեց թշնամու մի քանի գնդերի չորս իրար հաջորդող զրոհներին: Այստեղ յերևան ելին բերված արտասովոր հերոսություն և տոկունություն: Հանդուրժեցին, դիմադրեցին, չնահանջեցին, մինչև վոր ոգնության հասան իրենց գնդերը և թեթևացրին դժվարագույն կացությունը:

Ահով հեռացած պուգաչովցիներին, նրանց չանջատելու համար, պետք եր յետ քաշել: Յերբ հրամանը տրված եր և նրանք սկսեցին հեռանալ — մինչ այդ

լուծ և, ըստ յերևույթին, նրանց առաջ քաշել ցանկացող թշնամին, սկսեց հաջորդաբար մի քանի յեռանդուն զրոհներ: Պուգաչովցիք նահանջում ելին, կորուստներ տալով... Ընդհարվում ելին, դիմադրում, սակայն հակահարձակման չեյին դիմում — շտապում ելին շուտ հասնել իրենց գնդերի գծին:

Յեվ յերբ բոլոր գնդերը նորից յետ ելին քաշված դեպի խճուղին, լուր յեկավ այն մասին, վոր Չապայեվը գլխից վիրավորված ե, վոր դիվիզիայի հրամանատարությունը հանձնվում ե Յեւանին: Ծանր լուրը արագ անցավ գնդից-գունդ, բոլորին ծանր հուսալքության մեջ գցելով: Թեկուզ և մարտիկները այստեղ, կովի մեջ չեյին տեսել Չապայեվին, սակայն գիտեյին, վոր նա այստեղ ե, վոր բոլոր այդ զրոհները, հարձակումներն ու նահանջները չեն կատարվում առանց Չապայեվի գիտության: Յեվ վորքան ել ծանր լիներ կացությունը, հավատում ելին նրանք, վոր յեղբ կլինի, վոր ծանր կացությունը կանցնի, վոր Չապայեվի ու Յեւանի պես հրամանատարները դեպի կորուստ չեն տանի:

Լսելով Չապայեվի վիրավորվելու մասին, ամեն ինչ, կարծես, լռեց, տխրեց... Այդ միջոցին հարձակումը արդեն դադարել եր, մթնշաղը ընդհատել եր հրացանաձգությունը: Ամեն ինչ լռել եր: Գնդերում լություն եր տիրում: Բոլոր կողմերում կանգնած են պահակները, ամենուրեք ուղարկված են հսկիչներ: Գնդերը հանգստանում են: Ստավոյան, լուսաբացի դեմ, նշանակված ե ընդհանուր հարձակում:

* * *

Գետը անցնելու գործողութիւններին ներկա յիշողած ժամանակ Չապայեւը յուրաքանչյուր տասնութ տարեկան մի անգամ խոսակցում էր հեռախոսով կամ Յելանի, կամ գնդերի հրամանատարների հետ: Յերեւելի կապ էր կազմակերպւած — առանց այդպիսի կապի ուղեւորացիան չէր իրագործվի այդպիսի հաջողութեամբ: Չապայեւը մշտապես և ճիշտ գիտեր այն կացութիւնը, վոր ստեղծվում էր գետի այն կողմը: Յեւ յերբ այնտեղ սկսում էին հուզվել ռումբերի կամ փամփուշտների պակասելու առթիւ, Չապայեւը արդեն գիտեր այդ կարիքի մասին և առաջին իսկ մեկնող շոգենաւով ուղարկում էր այն, ինչ անհրաժեշտ էր: Անընդհատ հետաքրքրվում էր գնդերի տրամադրութեամբ, թշնամու ակտիւթեամբ, նրա դիմադրութեան ուժով, արտիլլերիայի մոտավոր քանակութեամբ, սպանների քանակով, զորքի կազմով առհասարակ — այդ բոլորը նրան զբաղեցնում էր, այդ բոլորը նա կշռում էր, բոլորը հաշիւի առնում: Շարժման թելերը նա ամեն մի ընդհատումից ետ պահում և նրա հեռախոսով տված հակիրճ խորհուրդները և սուրհանդակներին հետ ուղարկած կարգադրութիւնները, — այդ բոլորը ցույց էր տալիս, վոր նա պարզորոշ ներկայացնում էր իրեն բոլոր հանգամանքները ամեն մի առանձին մոմենտին: Առժամանակ նրան շփոթեցին թշնամու սովառնակները, սակայն այս դեպքում ևս վոչ թե շփոթութիւնը, այլ ցասումը համար

կէց նրան. մեր ողաչունները բենզին չունեին, նրանք չէին կարող բարձրանալ հանդեպ թշնամու սովառնակներին: Կայծակ-վորուները այստեղ չէին կարող ոգնել: Մեր ապարատները այդպես էլ մնացին անգործութեան մեջ: Ափի վրայի ամբողջ աշխատանքը հարկադրված էին կատարելու թշնամու սովառնակներից նետած ու պայթիւող ռումբերի, սովառնակների գնդացիների գնդակների տարափի տակ... Բայց վոչինչ անել չէր կարելի... Շուտով թնդանոթների կրակով ստիպեցին թշնամու ողաչուններին ավելի վեր բարձրանալ, բակայն նրանք չհեռացան: Սովառնակներից կատարվող այդ հրաձգութիւնը շատ փաստեր հասցրեց մեզ: Այդ հրաձգութեան ժամանակ վիրավորվեց և Չապայեւը: Գնդակը ծակել էր նրա գլուխը և դեմ առել վոսկրին... Գնդակը հանում էին — և վեց անգամ չէր հաջողվում: Նստած էր: Լուռ էր: Առանց մի ծպտունի տանում էր տանջանքները: Վերքը կապեցին, տարան Չապայեւին Ավդոն — Ուֆայից քսան վերստ հեռավորութեան վրա մի գյուղաքաղաք: Այդ տեղի ունեցավ 8-ի յերեկոյան դեմ, իսկ 9-ի առավոտյան նշանակված էր ընդհանուր հարձակումը:

Համառ աշխատանքը ափի վրա, արտիլլերիստների բացառիկ աշխատանքը, կապի կատարելութիւնը, արագ յեռանդուն փոխադրութիւնը շոգենավերով, — այս բոլորը ապացույց էր այն կանոնավորութեան, այն կազմակերպվածութեան և համերաշխ յեռանդուն գործակցութեան, վորով տարվում էր ամբողջ ուղե-

բացիան: Այստեղ առանձին անձնավորութեան յերախտիք չկար, այստեղ յերեան յեկավ հաղթելու կոչեկտիվ կամքը: Այդ կամքը արտացոլւում էր ամեն մի կարգադրութեան, ամեն մի իրազործման, ամեն մի առանձին փայլում, և հրամանատարի, կոմիսարի, շարքային մարտիկի ամեն մի գործողութեան մեջ:

Ուշ յերեկոյան Յելանի մոտ բերին թշնամուց փախած մի բանվորի: Նա հավատացնում էր, վոր վաղ առավոտյան գրոհելու յեն յերկու սպայական բատալյոն և Կապելեւսկի գունդը, նրանք հարձակվելու յեն պուզաչովցիների վրա, վորպեսզի այստեղ ձեղքվածք առաջացնելով, անշատեն մնացած գնդերը և, շրջապատելով նրանց, վոչնչացնեն, իրենց այլ՝ հյուսիսի ուղղութեամբ կանգնած մասերի ոգնութեամբ: Բանվորը յերդվում էր, վոր ինքը Ուֆայի գործաբանի բանվոր է, վոր ինքը համակիր է խորհրդային իշխանութեան և փախել է, կյանքը վտանգի յենթարկելով, բացառապես իր կարմիր ընկերներին սպառնացող վտանգի մասին նախազգուշացնելու մտադրութեամբ: Տեղեկութունները նա ստացել է միանգամայն պատահաբար, նա աշխատել է այն տան մեջ, վորտեղ տեղի յե ունեցել խորհրդակցութեանը: Նա յերդվում էր, վոր ասում է միայն ճշմարտութեանը, և ինչով ասես պատրաստ է հաստատելու իր խոսքերը: Նրան և՛ հավատում էին, և՛ չէին հավատում: Համենայն դեպս Յելանը յետաձգեց իր հարձակումը մի ժամով: Ուժեղացրեց պահակները, Պատրաստվեցին

դիմավորելու տասնյակ գնդացիներով: Բանվորին ձերբակալեցին, հայտարարեցին, վոր նրան կգնդակահարեն, յեթե նրա տված տեղեկութունները սուտ դուրս գան և սպիտակների կողմից վոչ մի հարձակում չլինի...

Տանջալի յերկար եր տևում գիշերը: Այդ գիշեր հրամանատարներից գրեթե վոչ վոր չքնեց, չնայած ծայր աստիճանի հոգնածութեան: Բոլորին հաղորդված էր այն, ինչ վոր պառմել էր բանվորը: Բոլորը պատրաստ էին դիմավորելու թշնամուն: Յեվ անա ժամանակը վրա հասավ:

Սև գորաշարքերով, կամաց-կամաց, առանց մարդկային ձայնի, առանց դենքի շաչունի հարձակման էին գնում սպայական բատալյոնները Կապելեւսկի գնդի հետ... Նրանք փռվել էին ամբողջ դաշտով մեկ և ընդգրկել էին մեկից ահագին տարածութեան: Յերևի միտք ունեին լռելայն ընդհուպ մոտենալ հոգնած, քնաթաթախ շարքերին և հանկարծակի հարվածով թրատել, գնդակել, խուճապ բարձրացնել, վոչնչացնել...

Այդ հանդիպումը սարսափելի յեր... Բատալյոնները խիստ մոտ թողին, և մեկից ըստ հրամանի, գոգուացին տասնյակ պատրաստի գնդացիները... Կափեցին, հնձեցին... Շարքեր պառկեցրին մեկը մեկի յետեից, վոչնչացնում էին: Վեր թռան խրամատներից, մանրիկ փոսերից մարտիկները և ձգվեցին առաջ: Շարքերով պսոկած էին հնձված սպայական

բառալոյնները, խուճապով փախչում էին կապալե-
լեվցիք — նրանց հետապնդում էին մի քանի վերստ...
Այդ անսպասելի հաջողութունը թեւովորեց գնդերը
ամենավառ հուսերով:

Բանվորին ազատ թողին և առոք-փառոք ուղար-
կեցին դիվիզիա, դիվիզիայից, կարծեմ, բանակ...

Այս բոլորի մասին հետո Յելանը մանրամասն
պատմեց Ֆյոդորին (նա կամուրջի մոտ էր Պոպովի
բրիգադի հետ): պատմում էր և այն մասին, վոր
այդպիսի հաջողութունից հետո զորամասերը շարժ-
վում էին առանց կանգ առնելու և հաղթաբար. Ծ-ի
յերեկոյան արդեն Ուֆայի մոտ էին:

* * *

Բաժանվելով Չապայեվից, Ֆյոդորը մի քանի
ընկերների հետ գնաց դեպի այն կողմը, ուր փռված
էր Պոպովի բրիգադը: Ուֆայի ավազուտ սարը Ավդոնի
կողմից յերևում էր դեռ քսան վերստ հեռավորու-
թյունից: Լանջի վրա սև կետերով յերևում էին շեն-
քերը, արևի տակ հրավառվում էին յեկեղեցիների
վոսկյա գագաթները: Աբազ սլացան, դուրս յեկան
լայնարձակ մի բացատ: Այստեղ էր հասնում արդեն
թշնամու հրետանիների կրակը, բացատը յերևում էր,
ասես ձեռքի ափին, և յեթե մի վորևե շարժում էր
նկատում — կրակ էր բաց անում: Խմբով դուրս չե-
կան, մեկը մյուսի յետևից յոթնասուն քայլ հեռա-
վորության վրա արագ-արագ սլացան դեպի բրիգադի

շտաբը: Անցան յերկաթուղու գիծը, — այստեղ գծի
այս ու այն կողմը թափված էին բեկտերի վրա շատ
վառված, կոտրված ու ջարդված վագոններ: Վոր-
տեղ վոր մի բլրակի յետևից արտիլերիան հարվա-
ծում էր Ուֆա քաղաքը, անտառից այն կողմ կափ-
կափում էին խոսուն գնդացիները:

Յեկան Պոպովի մոտ: Նա կանգ էր առել մի փոք-
րիկ կիսակայանում, վորը ափից յերկու-յերեք վերստ
հեռավորության վրա յեր գտնվում: Այստեղ հենց
խորհրդակցում էին հրամանատարները — ջննում էին
հակառակ ափն անցնելու լավագույն միջոցները...
Վորոշեցին գետն անցնելու գործը միանգամայն յեն-
թարկել յերկու այլ բրիգադների առաջխաղացության —
և անձնատուր չլինել վոչ մի գայթակղության, —
չնետվել, ասենք, կամուրջով անցնելուն, վորի մա-
սին գրեթե բոլորը հավատացած էին, վոր նախապատ-
րաստված է պայթելու: Խորհրդակցեցին և գետն անց-
նելու միջոցների մասին — այդ միջոցները չկային:
Սկսեցին վորոնել այդպիսի միջոցներ բոլոր ուղղու-
թյուններով և իրոք վորոշ արդյունքներ ստացան:

Բելայա գետի ափին կանգնած են յերկու տնակ-
խրճիթներ. այստեղ հաստատեցին հեռագիրը, անցրին
հեռախոսային լարերը: Խոտերի մեջ, ափի վրա, կա-
մուրջի յերկու կողմից, պառկեցին գնդերը: Նրանց
յետևը, անտառից այն կողմ, կանգ առան բառարեյ-
ները: Հենց այդ գիշեր վորոշեցին շոշափել թշնա-
մուն, վերջնականապես տեղեկանալ կամուրջի մա-

ին, իրոք, արդյոք, ականված ե, թե վոչ (բրի-
 գաղը տեղեկություն եր ստացել, վոր Ուֆայի բան-
 վորները թույլ չեն տալիս սպիտակ գործերին այդ
 կամուրջը վոչ պայթեցնել և վոչ ել — պատրաստել
 պայթեցման): Ժամը տասնմեկին, յերբ արդեն բոլո-
 րովին մութ կլինի, պետք ե ժամանի բանվորների
 առաջավոր խումբը, նրանք կանչված են վագոննե-
 րով պատած կամուրջը ուղղելու և կարգի բերելու
 քանդված գծերը .. Ահա ժամը արդեն տասնմեկն է,
 տասներկուսն ե... Խումբը դեռ չի յերևում! Նա յե-
 կավ միայն ժամը 2-ից հետո, յերբ արդեն նոսրա-
 նում եր նախարչալուսյան մթնշաղը... Յեվ հենց
 խմբի մոտենալը իմացվելուց անմիջապես հետո ար-
 տիլլերիան ախտառի այն կողմից սկսեց «մաքրել»
 աշխատանքի ճանապարհը — բատարիյները մեկից կրակ
 բացին ամբողջ ափի տարածության վրա, աշխատելով
 դուրս քշել թշնամուն խրամատների առաջին գծից,
 խուճապ բարձրացնել և հեռացնել թշնամու ուշա-
 դրությունը բանվորական խմբից: Սակայն այս հա-
 շիվը չարդարացավ: Թշնամին մեր արտիլլերիայի
 կրակին պատասխանեց ավելի հաճախակի, տաք կրա-
 կով, և յերբ առաջին մուրճը թակեց բելսը, ափից
 զորդացին ծանր թնդանոթները: Թշնամին նշան ե
 վերցնում յերևելի, ծայր աստիճանի ստուգած, —
 յերևում եր, վոր կարմիր հյուրերին սպասելու ժա-
 մանակ սպիտակ գործերը այստեղ բավականին գործ-
 նական փրձեր են արել և լրջորեն պատրաստվել են

այս հանդիպման: Առաջին յերկու ուումբերը ընկան
 առաջի քարե սյան մոտ, ասես շոշափելով պետքական
 տեղը և հրե ուղեցույցներով նշելով այն տեղը, ուր
 ընկնելու յե յերրորդ ուումբը: Նշված եր ստույգ՝
 յերրորդ ուումբը խփեց ուղղակի կամուրջի առաջին
 արանքի կոճերին: Դրդյունով փշրվեցին բելսերը,
 չորս կողմ թռան կոճերի կտորտանքները: Բանվոր-
 ները յետ թռան... Նրանց այդպես ել չհաջողվեց առաջ
 անցնել դեպի առջևում սեին տվող վագոնները: Հենց
 նոր եյին նրանք յետ թռել — սկսվեց շտապ ու ստույգ
 մի հրաձգություն վորոշ կետերի վրա: Ռումբերը միշտ
 ընկնում եյին կամուրջի վրա, հենց կոճերի 4 բել-
 սերի վրա, և շատ շուտով այլանդակեցին գիծը: Բան-
 վորների խումբը յետ քաշեցին դեպի տնակը, ապա
 նորից վերադարձրին, և աշխատանքը, թեև ընդհա-
 տումներով, բայց առաջ շարժվեց:

Յերբ հրաձգությունը կենտրոնացավ կամուրջի
 այն կողմը, Ֆյոդորը, Զոյա Պավլովնան, յերկու սա-
 նիտարուհի և մոտ քսան մարտիկ բարձրացան սան-
 դուղքով, աստիճանների վրա հողաթմբի լանջով տե-
 ղավորվեցին... Հանկարծ նրանց գլխի վերևը պայթեց
 ուումբը և նրանք բոլորը թավազոր ցած գլորվեցին:
 Այս անգամին հաջող եր — վերավորված եյին միայն
 յերկուսը. սանիտարուհիները նրանց վերքերը հենց
 տեղնուտեղը կապեցին, սակայն տղերքը չհեռացան,
 մնացին իրենց տեղերում: Յերբ գետնից բարձրացան,
 բնագդաբար մղվեցին դեպի տնակը, սլանվեցին նրա

յետեւ, պատի մօտ կուչ յեկած... Ռումբերը դժժուամբ
եյին ու խռռում, տնքում, պտտվում էին գլխի վե-
րէր, իսկ յերբ պայթում եր շրապնելը, նրա կտոր-
ները լցնում էին խրճիթը, թակում էին տանիքը,
յերբեմն ծակում էին տանիքը, յերբեմն յետ թռչում
ու շրխկում գետին, վտաքերի մօտ: Առաջին պահ
կարծես վոսկրացել էին, կանգնած էին կիսակեն-
դան, լուռ: Մեր հրանոթներն ել սլանում էին ան-
տառայեղրից մեր գլխի վրայով, և բոլորը ազահաբար
լսում էին նրանց ականջ ծակող դժժոցն ու շվոցը,
և ավելի ուշիմ լարում էին լսողությունը, յերբ թռչում
եր թշնամու հրանոթը:

«Այստեղ կընկնի թե այն կողմ», տանջում եր
ամեն մեկին սարսափելի միտքը:

Իսկ դժժոցը մոտենում է, գորեղանում, դառնում
է հարկու, ականջ ծակող կրճտում... Ասես, ինչ վոր
հսկայական չուգունն շերտեր մեկը մյուսին են
քսվում ավելի ու ավելի արագ, և նրանք ճչում էին
ու տնքում, ու կրճտում իրենց անտանելի չուգունն
կրճատումով...

«Մեր վրա յե — թե կանցնի»...

Յեւ հանկարծ դժժոցը հենց գլխի վերնն է, Ահա
նա թափանցեց ուղիղը, սառեց ականջներում, իբրև
փոթորիկ սլացավ մկաններում, արյան մեջ, նյար-
դերում, ստիպեց նրանց դողալ մանրիկ ու հաճախակի
մի դողով: Յեւ բոլորը ակամա արագ շարժումով գլուխ-
ները ուսերի մեջ են քաշում, թեքվում են մի կողմ,

ավելի սերտ կպչում են իրար, դեմքերը ծածկում են
ձեռքերով, կարծես թե ձեռքի ամբերը կարող են փրկել
նրանց յեռացած արագաթիւռ ուռմբից... Խլացուցիչ
հարված: Բոլորը ցնցվում են և այդպես ել վոսկրա-
ցած, առանց մարմնի վորևէ մի մասը շարժելու, կանգ-
նած են մնում ամբողջ մի րոպե, կարծես սպասելով,
վոր պայթյունից հետո պիտի հետևի ելի մի ինչ վոր
բան, և մինչևիսկ ավելի սարսափելի, քան այդ ահեղ
հարվածը: Տանիքը թակում են կտորտանքները, նրանք
շրջում են տերևներում, կտորատում են ճյուղերը,
շրվում են գետին, վոլորելով փութանցիկ արագ
մրրիկներ: Զսպված շնչառության, գերեզմանային
լուության վայրկյաններ, և ապա վորևէ մեկը շարժ-
վում է և դեռ անհաստատ ձայնով կատակում —

— Անցավ... Ծխեք, տղերք...

Զարմանալի յե — սակայն այդ ահեղ վայրկյան-
ներից հետո խոսակցությունը գրեթե միշտ վերսկս-
վում է հանաքով և գրեթե յերբեք այլ ինչով: Հետո
լուում են և նորից կանգնած սպասում են նոր պայ-
թյունների: Այդպես յերկար, յերկար ժամերի ընթաց-
քում, մինչև լույս... Մի քանի անգամ վագե վագ յե-
կավ Պոպովը հարեան խրճիթից, նրա մօտ եր վագում
դեպի այդ խրճիթը և ֆյոդորը, իսկ հետո նորից մեկ-
նում եր որապահության... Բայց և այնպես չեր թող-
նում հանդուգն մի միտք՝ յեթե հաջողվի վորոշել, վոր
կամուրջը միանգամայն անվնաս է, — քաղաք ներս
խուժել գոնե մի գնդով և միայն արշավի հանկարծա-

կիռությամբ խուճապել, ոգնել Կրասնիյ Յարից յեկող բրիգադներին:

Լույսը բացվելուն պես հրաձգությունը դադարեց... Տեղափոխվեցինք այն կիսակայանը, ուր տեղավորվել էր շտաբը: Անքուն գիշերից տանջված — մենք շատ շուտ քուն մտանք: Իսկ մթնշաղին — նորից դեպի կամուրջ, նորից սկսեցինք շոշափել՝ անմիասն ե թե վոչ: Հետախույզները հասան արդեն մինչև մեջտեղը, սակայն նրանց նկատեցին ու գնդացիության կրակով հետապնդեցին... Փյոդորը գնդի կոմիսարի հետ նույնպես գնաց դեպի կամուրջի վրայի վագոնները: Առաջ անցնելով մոտ յերկու հարյուր քայլ, նրանք «Ինտերնացիոնալը» յերգեցին: Ըստ յերևույթին, տարորինակ մի զգացմունք էր պատել Կոչակի բանակի զինվորներին, — նրանք չեյին կրակում: Փյոդորը ամբողջ ուժով գոռաց կամուրջից՝

— Ընկերներ!..

Յեվ այդ գոռումից անմիջապես նորից գործի անցան գնդացիները: Ընկան ռելսերի վրա և սողացին... հաջող անցավ: Նրանք հասան վերջին արանքին, բարձրացան սանդուխքով, իջան խրճիթը: Գնացին ափով, ուր տեղավորված էին շղթաները... Խոտերի մեջ ամեն կողմ ցրված էին մարտիկները, վոմանք յետ եյին քաշվել անտառը, այնտեղ ծխում էին, հավաքվում փոքր խմբակներով. վոմանք էլ փորսող տալով աճապարում էին դեպի ջուրը, լցնում էին անոթները, վերադառնում էին ու դատարկում մեկը մյուսի

յետևից, լամում էին, հացը կրծելով, փոխեփոխ իրար տալիս: Նրանց միշտ կարելի յեր տեսնել, ինչպես ցած են իջնում ափով, գլուխը պահելով սուր և չոր բռնի մեջ, քթի առաջ ճոճելով մինչ ափերը լի անոթը:

Այս գիշերը նման էր նախորդ գիշերին: Լուր յեկավ, վոր հակառակ ափին Կրասնիյ Յարից առաջ են շարժվել յերկու բրիգադ, ասել է, այստեղ էլ ինչ վոր մի վճռական բան պիտի տեղի ունենա: Մեկը մյուսի յետևից հետախույզ խմբերը փորձում են անցնել մյուս ափը, կամ գոնե ճանապարհը փակող վագոնների կողմը, բայց թշնամին աչալըջորեն հետամուտ ե ամեն մի ճեղքի, պաշտպանում ե ամեն մի ծակ, վորտեղից վոր հնարավոր ե անցնել... Մութ, շատ մութ գիշեր ե... Այնտեղ, ափի վրա, միայն աղոտ կրակներ են, — վոչինչ չի յերևում, թե ինչ ե կատարվում թշնամու կողմում: Ժամը մոտ յերկուսին լոեց աբախլիբիան... Արտասովոր մի լուռություն աիրեց... հազիվ լուսեց լուսաբացը...

Յեվ հանկարծ սարսափելի դողդանքով պայթեց կամուրջը, գետը նետվեցին չուգունե հսկաները, վառ բոցը խաղաց ալիքների վրա... Լույս էր, ինչպես ցերեկը...

Բոլոր տնակի մոտ կանգնածները վեր թռան բլուրը և նայում էին գետից այն կողմ, — այնպես ուզում էին իմանալ, թե ինչ ե կատարվում այնտեղ — թշնամու բանակում: Յեվ ինչո՞ւ հենց հիմա, այս ժամին, նա վոչնչացրեց չուգունե հսկային: Ասել է, այնքան էլ

լավ չե դրությունը... Գուցե արդեն նահանջում են... Գուցե, և բրիգադները արդեն շատ են մոտեցել Ուֆային!

Բոլորին տիրել եր տենդային մի անհամբերություն... անցնում էին ժամերը: Յեվ յերբ պարզվեց, վոր բրիգադները իրոք շարժվում են դեպի քաղաքը, հրաման տրվեց գետն անցնելու: Վորտեղից վոր ե յերևացին նավակներ, խոտերից դուրս քաջեցին և ջուրն իջեցրին փոքրիկ, կապված լաստեր, ցած գցեցին գերաններ, թամբեցին այդ գերանները ու լողացին...

Թշնամին մի հաճախակի անկանոն հրաձգություն սկսեց: Յերևում եր, վոր նա ծայր աստիճանի անհանգիստ ե, գուցե և խուճապված: Արտիլլերիան ուժեղացրեց իր կրակը, հարվածում եր թշնամու առափնյա խրամատները...

Մեկ-մեկ, յերկ-յերկու, փոքրիկ խմբակներով լողում էին հա լողում թշնամու կրակի տակ կարմիր-բանակայինները, տեղ էին հասնում, դուրս թռչում, հենց իջած տեղում ավազի մեջ փորում էին հողի թումբեր, պառկում, պահում այդ թմբերի յետևը գլուխն ու ինքնին կրակում...

Այրում եր ուժեղ միջորեյի արևը: Մահացու շոգ եր: Քրտինքը առուններով եր հոսում: Ծարավ ե:

Յեվ հա ծավալվում ե, աճում կարմիր շղթան: Ավելի յեռանդուն ե կրակը և ավելի թույլ, անոգ ե դիմադրությունը: Թշնամին խուճապի յեր յենթարկված:

«Ուռա»! — բարձրացան վազեցին... խրամատների առաջին գիծը ազատեցին, վոմանց դուրս քշեցին,

մյուսներին գերեցին, նորից պառկեցին... Յեվ հենց այստեղ, նրանց հետ պառկած էին գերիները, զինաթափ, շփոթված, լի մահացու սարսափով: Այսպես, վազե-վազ հաջորդաբար, ավելի հեռանալով, խորանալով դեպի քաղաքը...

Ջանազան կողմերից փողոցներն էին մտնում կարմիր զորքերը... Ամենուրեք բանվորների անազին ամբոխներ... անզուսպ ճիչերով արտահայտում էին նրանք իրենց բուռն ուրախությունը: Յեվ հիացք, վողջույններ քաջ գնդերին, և՛ ծիծաղ, և՛ ուրախ, անզսպելի արցունքներ... Մոտ են վազում կարմիր-բանակայիններին, քաշում վերնաշապկները, — ոտար, սակայն այնքան թանգագին ու մոտիկ — թափահարում են բարեկամաբար, ամուր սեղմում են ձեռքերը... Անասելի ուժի պատկերներ!

Յուզոտ բլուզները շալերներով պաստառել են փողոցները. նրանք ընթանում են ամբոխի առաջ — այս բոլորը հաղթության յերջանկությունն ե, — գլխավորապես, յերջանկություն նրանց համար...

Բայց բլուզների ու շալիկների յետևը, մայթերի վրա, նրբափողոցներում, ցանկապատերի վրա, տների բաց պատուհաններում, կտուրների վրա, ծառերի և սյուների վրա, — այստեղ են Ուֆայի բոլոր ազատագրված քաղաքացիք. նրանք ել ուրախ են դիմավորելու կարմիր բանակը: Իսկ նրանք, վոր բնավ ուրախ չեն, գնացել են Կոչակի յետևից: Գնդերով, գնդերով, գնդերով անցնում են կարմիր զորքերը:

Շարքված, հպարտ փայլեցնելով սվինները, անցնում են հանգիստ, լի իրենց անհաղթ ուժի գիտակցությամբ։ Յերբեք չես մոռանա այդ մարմարե, փառապանծ հանգստությունը, վոր քարացել ե նրանց փոշապատ տանջահար դեմքերի վրա!

Իսկույն, անմիջապես և ամենից առաջ — դեպի բանտ։ Գոնե մի հոգի մնացել ե։ Միթե գնդակահարել են բոլորին։ Բացվում են կրճտոցով ժանգոտ ծղիւնիներով բանտի ծանր դռները... վազում են նրբանցքներում... դեպի կամերաները... միայնակները... Ահա մեկը, մյուսը, յերրորդը։ Շուտ, ընկերներ, շուտ դուրս յեկեք բանտից! Յնցող պատկերներ։ Բանտարկվածները գրկավարվում են իրենց ազատարարների հետ, առավել թույլերն ու տանջվածները չեն դիմանում, հիստերիկաբար հեկեկում են։

Այստեղ ել այնպես, ինչպես և բանտի պատերից դուրս — և՛ ծիծաղ, և՛ ուրախության արցունքներ։ Իսկ բանտի մուայ կոլորիտը այս տեսությանը տալիս ե մի ինչ վոր առանձնահատուկ, խորը, խորհրդանշանային և խորհրդավոր ուժ...

Կարմիր գնդերից փախչելուց, սպիտակ գեներալները չեն հաջողել գնդակահարելու իրենց գերիների մնացորդներին... Սակայն մութ գիշերները և կոլչակի սպիտակ ժանդարմները — միայն նրանք կարող են պատմել, թե ո՞ւր են մեր ընկերները, վորոնց մուայ խմբերով անվերադարձ և անհայտ, թե ուր, նախում էին ամեն գիշեր։ Կենդանի մնացածները պատմում

էին հետո, թե ինչպիսի չարաչար տանջանք ե այդ, ապրել պիղծ ծաղրի, սպայական թափթփուկների անխիղճ և բուժ քամահրանքի խելահեղության մեջ, և ամեն մի մթնշաղին սպասել իր հերթին մոտակա գիշերում...

Բանտարկյալներին ազատելուց հետո, ամենուրեք պահակներ էին դրել, քաղաքում — պատրուկներ, ծայրամասերում — անփոխ պահակներ... Վնչ թալաններ, վոչ բռնություններ, վոչ մի անկարգություն ու սկանդալ — չե վոր քաղաք և մտել կարմիր բանակը, դիպրիկնայով ամուր, հեղափոխական պարտքի զիտակցությամբ լի...

Հենց այդ առաջին որվա ընթացքում մեկը մյուսի յետևից գալիս էին պատվիրակություններ բանվորներից, զանազան հիմարկությունների ծառայողներից, — վոմանք վողջունում էին, մյուսները շնորհակալություն հայտնում լուսթյան և այն կարգ ու կանոնի համար, վոր հաստատվել եր քաղաքում...

Պատվիրակություն յեկավ հրեյական սոցիալիստական կուսակցության կողմից և պատմեց այն սարսափների մասին, վորոնց յենթարկվել ե այստեղ հրեյական ազգաբնակչությունը կոլչակիևովչինայի որով։ Ծաղրին և խստություններին սահման չե յեղել, բանտ են նստեցրել առանց վորևե պատճառի։ Խփել, ծեծել փողոցում հրեյային մի վորևե վոսկյա ուսաղիլներ ունեցող սրիկա համարել ե և՛ լավագույն, և՛ անպատիժ մի հաճույք...

— Յեթի նահանջելու լինեք — ասում եր կուսակցութեան ներկայացուցիչը, — բոլորս մինչև վերջին մարդը կհեռանանք ձեզ հետ... Ավելի լավ ե մերկ և սոված Մոսկվան, քան այս փայլուն ու կուշտ հրեշային մղձավանջը:

Նույն որը հրեյական յերիտասարդութունը ձեռք զարկեց կամավորական խումբ կազմակերպելուն, վորը մտավ Կարմիր բանակի շարքերը:

Դիվիզիայի քաղաքական բաժինը լայն աշխատանք ծավալեց: Հենց առաջին ժամերի ընթացքում տարածեցին մեծ քանակութեամբ դրութիւններ պարզող թռուցիկներ: Քաղաքում պատերին փակցրած եյին պատի լրագրներ, իսկ առավոտվանից կանոնավոր կերպով սկսեց լույս տեսնել դիվիզիայի ամենօրյա լրագիրը: Քաղաքի բոլոր ծայրերում անընդհատ, մեկը մյուսի յետևից, կազմակերպվում եյին թռուցիկ միտինգներ: Բնակիչները հռետորներին դիմավորում եյին հիացած, շատերին հենց այստեղ, միտինգի ժամանակ բարձրացնում եյին ողբ, որորում, տանում ձեռների վրա, — վոչ թե յերևելի հռետորական հատկութիւնների համար, այլ ուղղակի ուրախութիւնից, զգացմունքների առատութիւնից: Քաղաքային մեծ թատրոնը մենք գրավեցինք մեր թատերախմբով. այստեղ ամբողջ աշխատանքը տանում եր անխնայ Զոյա Պավլովնան, — նա յեր հոգում դեկորացիաների գործը, ճարում եր թատերազգեստներ քաղաքում, հոգում եր ներկայացումների մասին, խաղում եր ինքը: Թատրոնը միշտ

բերնե բերան լիքն եր կարմիր-բանակայիններով: Արդեն մի քանի որ հետո, յերբ վիրավոր Չապայեվը մտավ քաղաք և յեկավ թատրոն, նա բոլոր մարտիկներին անունից վողջունեց բեմից Զոյա Պավլովնային և ընձեռնեց նրան մի ծաղկեփունջ, և վողջ հսկայական դահլիճը վողջունում եր իր սիրած աշխատողին ճիշերի դորդով և բուն ծափահարութիւններով — դա նրա համար լավագույն և մինչև որս անմոռանալի վարձատրութիւնն եր կարմիր զինվորներից:

Քաղաքը մեկից կենդանացավ, սկսեց ապրել նոր կյանքով: Այդ մասին առանձնապես խոսում եյին նրանք, վորոնք աղոտ ու ծանր կյանք եյին վարել սպայական «ազատութիւնների» ժամանակ:

* * *

Կոլչակին Ուֆայից հեռու քեցին այլ դիվիզիաները, իսկ 25-րդ դիվիզիան այստեղ պահեցին հանգստանալու, և յերկու շաբաթից ավելի նա մնաց այստեղ, Ուֆայի շրջանում: Ժամանակը իզուր չեր անցնում. զորամասերը իրենց կարգի եյին բերում այնքան յերկար ու հոգնեցուցիչ արշավից հետո: Շտաբերն ու հիմնարկութիւններն ել նույնպես կարգի եյին գալիս ու քիչ-քիչ կանոնավորում այն բոլոր գործերը, վոր հավաքվել եյին, բարգվել տաք արշավային շրջանի միջոցով: Անսպառ ուժով աշխատում եր քաղաքական բաժինը, վորի պետը այժմ Ռիփիկովի փոխարեն Սուվորովն եր, Պետերբուրգի բանվոր, արտա-

քուստ համեստ, պարկեշտ, բայց յերկեւի, անխոնջ աշխատող: Նա քաղբաժնում այնքան շատ ժամանակ էր մնում, վոր նրան այստեղ կարելի չէր գտնել ամեն ժամ, Ըստ յերեւոյթին, այստեղ էլ գիշերում էր: Կրայնուկովը, Ֆյոդորի ոգնականը, մոտ բարեկամացավ Սուվորովի հետ և հանձնարարություններէց ազատ բոլոր ժամերը անց էր կացնում նույնպէս քաղբաժնում: Նրանք յերկուսով փաստորեն կատարում էին այն հսկայական քաղաքական աշխատանքը, վորը կատարված էր այս յերկու շաբաթվա հանգստի ժամանակ: Կլիչկովը միայն ոգնում էր նրանց խորհուրդներով և մասնակցում էր զանազան խորհրդակցություններին — նրա ժամանակը անցնում էր դիվիզիայի այլ մարմինների հետ վարած աշխատանքում, վորին նրանք Չապայեվի հետ առիթ ունեցան ծանոթանալու այստեղ առաջին անգամ Բելեբեյից հետո:

Շուտով սկսեցին տեղալ տազնապալի լուրեր Ուրալի ճակատից: Այնտեղ կազակներին հաջողությունը հաջողության էր հաջորդում, միայն նրանք վոչ մի կերպ չէին կարողանում ներս խուժել պաշարված Ուրալսկ քաղաքը: Տեղեկությունները ստացվում էին լրագրների միջոցով, բանակային տեղեկագրերից և հեռագրերից, նամակներից, մանավանդ նամակներից... Կարմիր-բանակայինները տեղեկանում էին, վոր իրենց հայրենի գյուղերում ամենակուլ հրե մըրկով սլանում են վայրի կազակային վոհմակները, վոչնչացնում են տնտեսությունները, սպանում են, չարչարում նրանց,

վորոնց զավակները, ամուսինները և յեղբայրները Կարմիր բանակն են մտել: Գնդերը տազնապակեցին, ալեկոծվեցին, խնդրում էին արձակուրդ տալ Ուրալի ստեպները գնալու, ուր նրանք յերգվում էին, տառնապատկված ուժով կռվել Ուրալի լրբացած կազակների դեմ:

Չապայեվն ու Ֆյոդորը այդ մասին հաճախ զրուցում էին և հավաստիանում, վոր դիվիզիայի տեղափոխությունը անհրաժեշտ է և ոգտակար, յեթե այդ բանին արգելք չհանդիսանան վորեւէ բացառիկ հանգամանքներ: Անընդհատ բանակցում էին կենտրոնի հետ, բացատրում էին և Ֆրունզեյին, թե ինչպիսի տրամադրություն է տիրում մարտիկների շարքերում և վորքան անձեռնադու յե այդ տրամադրությունը այլ ճակատների համար, բացի Ուրալի ճակատից: Բացի այդ, զալիս էին հատ-հատ գաղթականներ այն կողմերից կամ կամավորներ, վորոնք բացի «իրենց դիվիզիայից» այլ տեղ չէին ուղղում ծառայել: Տրամադրությունը լարվում էր: Կենտրոնում հաշվի առան կացությունը՝ շուտով հրաման ստացվեց դիվիզիան Ուրալի ստեպները տեղափոխելու: Գնդերի վոգեւորությանը ծայր չկար — արշավի էին պատրաստվում՝ ասես, գնում էին ուրախ հանդիսավոր մի յերթի: Չապայեվը շարժային մարտիկներից էլ ավելի գոհ էր, նա տեղափոխվում էր ստեպները, այն ստեպները, ուր պատերազմել էր արդեն շատ ամիսներ, ուր ամեն ինչ իրին ծանոթ էր, հասկանալի ու հարազատ, —

վոչ այնպես, ինչպես այստեղ — թաթարական աուլ-
ների շրջանում: Արագից ել արագ վերջացան բոլոր
պատրաստությունները և դիվիզիան ճանապարհ ընկավ:

* * *

Ուրալսկը յերկար ժամանակ շրջափակված եր կա-
զակների ողակով — մինչև Չապայեվի դիվիզիայի,
Ուրալսկի ազատարարի մոտենալը: Նրա հերոսական
պաշտպանությունը կանցնի քաղաքացիական կռվի
պատմության փայլուն եջերը: Վոդչ աշխարհից կտրված,
ուրալցիք պատվով դիմացան կազակների շրջապատ-
ման, շատ անգամ և գերազույն հերոսությամբ յետ
մղեցին նրանց արշավները, իրենք ել յերբեմն հար-
ձակվելով անհանգստացնում էին թշնամուն ամեն
կողմից: Հոգնատանջ գարնիզոնը, վորին միացել եր
Ուրալի բանվորների կամավորական ալիքը, յերբեք չեր
տրտնջում հոգնածությունից, սովից, և միտք անգամ
չուներ անձնատուր լինելու ցնծացող թշնամուն: Մահու
ու կյանքի պայքար եր մղվում: Բոլորը գիտեյին, վոր
«միջին ճանապարհ» չկա այս գործում և վոր կազակ-
ներին գերի դառնալը նշանակում ե փաստացի լլկանք-
ներ, չարչարանքներ և գնդակահարություններ... Հենց
քաղաքի մեջ բացվում էին դավադրություններ: Տե-
ղական սպիտակ բանակայինները տեղական գարնի-
զոնից անկախ հաջողում էին կապվել կազակային
զորամասերի հետ, նրանցից ցուցմունքներ էին ստա-
նում, իրենք ել տեղեկացնում էին կազակներին հրա-

մանատարությունը քաղաքի անց ու դարձի մասին...
Արգեն սպառվում էին ուժերը, փամփուշտները,
վերջանում եր պարենավորումը և գուցե շուտով կար-
միր հերոսները հարկադրված լինեյին կռվելու միայն
սվիններով, սակայն այդ ել նրանց չեր վախեցնում, —
առույգ և հաստատամիտ, հանգիստ և առնական եր պա-
շարվածների տրամադրությունը: Իսկ յերբ լուր հա-
սավ նրանց, վոր ոգնության ե գալիս Չապայեվի դիվի-
զիան, անհետացան նրանց կապակցների ֆնացորդները,
ավելի տոկուն, հերոսաբար յետ էին մղվում վերջին
գրոհները:

* * *

Ուրալսկին մոտենալու շրջանում խոշոր կռիվներ
տեղի չունեյին, թեև առանձին բաղխումներ տեղի էյին
ունենում ամեն ուր: Կազակները, վոր ծանոթ էին Չա-
պայեվի գնդերին դեռ 1918 թվից, մեծ ցանկություն
չունեյին նրանց հետ ճակատ առ ճակատ կռվելու և գե-
րադասում էին նահանջել, պոկոտելով այն տեղերում,
ուր այդ հաջողվում եր: Սորոյկսկայա ստանի-
ցայի ճանապարհին կազակները յերկու զրահակիրով,
թեքելից հեծելազորը առաջացնելով շարժվեցին Իվա-
նովո-Վոդնեսենսկի գնդի դեմ: Նրանք յենթադրում
էին, վոր զրահակիրների կրակից կերերան ու
կփախչեն կարմիր-բանակայինները — այն ժամանակ
հեծելազորը իր գործը կտեսներ... Բայց ամեն ինչ
կատարվեց ծայր աստիճանի պարզ և նույնիսկ
բնավ անեֆեկտ՝ շղթաները պառկած էին ինչ-

պես մեռելներ, նրանք յետ քաշվեցին, թողին, վոր
զրահակիրները անցնեն իրենց թիկունքը, և գնդա-
կում եյին թշնամու անթիվ-անհամար հեծելազորը...
Իսկ այդ միջոցին կարմիր բառարեյան ավելի ստույգ
ու մահաբեր մեքենաներին ավելի մոտիկ եր պառ-
կեցնում իր ումբերը: Ուրիշները վերադարձան այն-
պես, ինչպես յեկան: Այստեղ նույնիսկ կորուստ բնավ
չկար — այնքան հանգիստ և կազմակերպված, այնքան
պարզ եր ընդունված և վերջացրած այդ թշնամական
զբոհը:

Իսկ այստեղից վոչ հեռու, հենց այնտեղ, Սորո-
լիակայա ստանիցայի մոտ, կազակները շրջապատել
եյին կարմիր զինվորների անջատված մի վաշտ, և նրանց
գրեթե բոլորին վոչնչացրել: Ոգնության ուղարկեցին
մի վաշտ ևս — նույն վիճակին եյին արժանացել: Յեւ
միայն այն ժամանակ համաձայնվեցին, վոր չի կա-
րելի այդպիսի չնչին ոգնությամբ իրական ոգնու-
թյուն հասցնել, վոր այդ — իզուր ծախս ե մարդկա-
յին և տեխնիկական ուժերի: Ուղարկեցին մի գունդ և
նա կատարեց այն, ինչ պահանջվում եր, զարմանալի
արագությամբ: Յերբ իմացավ Չապայեվը — շատ աղ-
մկեց, հայհոյում եր, սպառնում:

— Դու հրամանատար չես, այլ փայտյա խրավի-
լակ: Պետք ե գիտենաս մշտապես, վոր կազակը կովել
չգիտե, նա գիտե միայն պոպկել, ահա և պոպկել ե՝ մի
վաշտը մյուսի յետևից, մեկը մյուսի յետևից: Եհ, արա-
գիլ ես դու! Տալ քեզ, «ինչ հարկն ե»...

Չնայած կազակների հետ ունեցած ամենորյա ան-
ընդհատ բաղխումներին, գնդերը շարժվում եյին արագ,
վոտքով քսանչորս ժամվա ընթացքում հիսուն վերստ
եյին անցնում:

Ստանիցաներում և գյուղերում կարմիր զինվոր-
ներին զիմավորում եյին վորպես ազատարարների,
հաճախ բնակիչները ընդառաջ եյին դուրս գալիս, վող-
ջունում, ոգնում ինչով և ինչպես կարող եյին, բաժին
եյին հանում ունեցածից: Իրեն Չապայեվին արտա-
կարգ ընդունելություն եյին ցույց տալիս — նա բառիս
բուն իմաստով «որվա հերոսն եր»:

— Գոնե մի խոսք ասա — խնդրում եյին մոժիկ-
ները, — ելի՞ կանցնեն կազակները, թե դու նրանց,
հոգի ջան, բոլորովին քշեցիր:

Չապայեվը ծիծաղկուն վոլորում եր բեխը և պա-
տասխանում, բարեհոգի, ուրախ ու գոհ:

— Միացե՛ք մեզ հետ — այն ժամանակ չեն գա,
իսկ յեթե ձեր կանանց յուրկաները հոտոտելով մնաք,
ո՛վ պիտի պաշտպանի ձեզ:

— Իսկ մենք ինչպե՛ս:

— Այ հենց այնպես, ինչպես մենք — պատասխա-
նում եր Չապայեվը, ցույց տալով բոլոր իրեն շրջա-
պատողներին: Յեւ նա սկսում եր բացատրել գյու-
ղացիներին կարմիր բանակի ուժի պատճառը, թե վոր-
քան այդ բանակը հարկավոր ե խորհրդային Ռու-

սաստանին և ինչպիսի վերաբերմունք պիտի ունենա դեպի այդ բանակը աշխատավոր գյուղացիական մասսան:

Չապայեվը լավ հիշում եր մի տասնյակ տուրք, անվիճելի սկզբունքներ, վոր նա մասամբ կարգացել ե մի վորևե տեղ, իսկ մեծ մասամբ լսել եր խոսակցության ժամանակ և պահել հիշողության մեջ: Որինակ, մեր բանակի դասակարգային կազմի մասին՝ այն մասին, վոր կազակները վոչ թե պատահաբար, այլ առայժմ անխուսափելիորեն մեծ մասամբ մեր թշնամիներն են. այն մասին, վոր սոված կենտրոնին անհրաժեշտ ե անմիջական ոգնություն հասցնել կուշտ ծայրագավառներից և այլն և այլն: Այս սկզբունքները, այնքան համոզիչ և այնքան պարզ, նա ներընդունել եր իր պարզ և հստակ մտքերի ամբողջ ուժով, ընդունել եր մի անգամ ընդմիշտ և անդարձորեն, պարծենում եր, վոր գիտե այդ սկզբունքները և հիշում ե, իսկ վորևե մի խոսակցության ժամանակ աշխատում եր մեջ բերել անպայման այդ դրությունները, տեղի կամ անտեղի:

Գյուղացուց-մոլոժիկներին նա այդ սկզբունքները բացատրում եր առաձին սիրով, իսկ նրանք լսում եյին բացառիկ ուշադրությամբ: Յերբեմն պատահում եր, վոր անհեթեթություններ ել եր շարում, սակայն ընդհանուր արդյունքը միշտ լավագույնն եր լինում: Նա որինակ, մեծ դժվարությամբ և միանգամայն աղոտ եր պատկերացնում իրեն խոշոր կոլեկտիվ տնտեսու-

թյունը, աշխատանքի սխտեմը այդ տնտեսության մեջ, անդամների փոխհարաբերությունները այնտեղ և այլն. շատ հաճախ սխալվում եր «բաժինների», «ինքնուրույնության» և այլի վերաբերմամբ: Այդ կողմից նա կարգին բացատրել վոչինչ չեր կարող, սակայն նույնիսկ այդպիսի գրույցներից ել դրական արդյունք եր ստացվում: Նա կոչ եր անում աշխատասիրության, բողոքում ագահության և շահամոլության, խավարամտության և տգիտության դեմ, ջատագովում եր աշխատանքի նոր կատարելագործված միջոցները գյուղացիական տնտեսության մեջ: Մի գյուղում նա այնպես վառ եր նկարագրել Փաբրիկային բանվորներին սովը, այնքան դաժան նախատել գյուղացիներին, վոր իրենք կուշտ են և բոլորովին մոռացել են իրենց քաղցած յեղբայրներին, վոր գյուղացիք իսկույն վորոշել են ցորենի հավաք սկսել Մոսկվա ուղարկելու համար: Ընտրել են և գործի կազմակերպիչներ — հենց այնտեղ ժողովում, և յերգվել են Չապայեվին, վոր անպատճառ բոլորը կուղարկեն Մոսկվա, վոր կհավաքեն, իսկ իրեն, Չապայեվին, այդ մասին լուր կտան դիրքերում: Հավաքեցին, արդյոք, ուղարկեցին — հայտնի չե, իսկ Չապայեվին տեղեկացնել նրանց չհաջողվեց. հաշված եյին Չապայեվի որերը — շուտով Չապայեվը մեռավ:*

* Այն մասին, թե ինչպես մեռավ Չապայեվը, կարդացեք «Չապայեվ» Ֆուրմանովի, հրատ. ԽՍՀՄ ժող. Կենտր. Հրատ.

* * *

Այսպես, ցնծությամբ դիմավորվելով, մոտենում եյին իրենց նպատակին կարմիր գնդերը: Շուտով նրանք Ուրալսկի պատերի տակ եյին: Վերջին կռիվ — և կազակները փախան, ճեղքելով ողակը: Ուրալսկից տաս վերստ հեռավորության վրա դուրս յեկան պաշարված գարնիզոնի ղեկավարները, նրանց հետ մի եսկազրոն հեծելազոր, յերաժշտախումբ... «Խնտեր-նացիոնալի» հնչյուններով, ուրախության ճիչերով, ուրախության արցունքները աչքերին դիմավորում եյին, գրկում իրար, ուզում եյին մեկից և շատ բան իրար պատմել, բայց անկարող եյին — այնքան լցված եյին զգացմունքներով, այնքան զգացված եյին, ցնցված:

ՆԿԱՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

ՆԿԱՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

ՊԱՆՆԱԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ՄԵՐ ԳՐԱՅՈՒՑԱԿԸ, ՎՈՐ
ՈՒՂԱՐԿՎՈՒՄ Ե ՁՐԻ
ԴԻՄԵՆ՝ Москва, Никольская, 10.
ЦЕНТРИЗДАТ.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0322123

15 407.

Цена 15 коп.

Х. 3.

Д. ФУРМАНОВ

Под Уфой
и Уральском
(перевод с русского)

На армянском языке

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ СССР.
Москва, центр, Никольская, 10.